Är innehav av falska handlingar straffbart?

Av kammaråklagaren HANS RANHOLM

Sedan gammalt har innehav av falska handlingar kunnat straffas som förberedelse till brukande av falsk urkund. Enligt en framväxande hovrättspraxis skulle detta dock vara omöjligt med hänsyn till principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt. Artikeln undersöker grunden för principen och ifrågasätter tolkningen, samt tar upp frågan om principen fortfarande är giltig.

1 Inledning

Straffansvar för den som innehar falska urkunder kan, alltefter omständigheterna, konstrueras på flera olika sätt, men det finns inget särskilt straffstadgande. En förekommande lösning är att se innehavet som en förberedelse till brukande av det som innehas. Om innehavaren inte har använt eller försökt använda urkunden, och heller inte kan sägas ha innehaft den som ett led i en plan att begå ett visst annat brott, är detta ofta den enda möjliga grunden för straffansvar.

På senare år har emellertid i flera hovrättsavgöranden hävdats att straffansvar för förberedelse till brukande av falsk urkund genom innehav av själva förfalskningen skulle strida mot en princip om att skilja mellan hjälpmedel och brottsobjekt. Om ett brott består i hantering av en viss sak kan enligt detta synsätt denna sak inte anses vara ett hjälpmedel för brottet.

I denna artikel undersöks hur innehav av förfalskade ID-handlingar bedömts i modern praxis[1]. Genom en genomgång av de bakomliggande rättskällorna undersöks vidare huruvida principen om åtskillnad mellan brottsobjekt och hjälpmedel verkligen utesluter straffansvar för förberedelse till brukande. Utifrån resultatet av undersökningen av förutsättningarna för principens tillämpning finns anledning att ifrågasätta dess giltighet över huvud taget.

2 Ett praktiskt problem

Den som vid t.ex. gripande visar sig ha falska ID-handlingar kan sällan straffas för själva *urkundsförfalskningen*. Att beställa en förfalskning är *anstiftan*, och om man låter fotografera sig även *medhjälp*, men dessa misstankar faller ofta på att gärningsorten, och därmed straffbarheten, är okänd. Förberedelse till något visst annat brott är ofta inte ak-

[1] Begreppet praxis används här i vid bemärkelse såsom inbegripande avgöranden av såväl hovrätter som Högsta domstolen, vare sig dessa publicerats särskilt eller inte.

tuellt, men innehavet kan ändå låta någon passera en körkortskontroll eller undgå frihetsberövande. Inte ens en felaktig identifiering innebär att ett brott måste ha begåtts. Ofta är det polisen som anträffar handlingen vid visitering och brukar den för identifiering, eller så går det i efterhand inte att bevisa hur det gått till. Emellertid har ju handlingen uppenbart medförts för att kunna åberopas. I vart fall skulle vi alltså ha att göra med brottet *förberedelse till brukande av falsk urkund*, vilket också lagstiftaren avsett.[2]

Ett fall från Västsverige, som ska analyseras närmare nedan, ger ett exempel. En man bar ett falskt ID-kort i annan identitet när han greps för innehav av kokain. Enligt åtalet hade kortet brukats, och fallet illustrerar svårigheterna med begreppet.

> Det kan inte uteslutas att det var polisen som vid visitation av honom fann ID-kortet och att han därför inte vidtagit någon aktiv handling för att åberopa det. Enligt tingsrättens bedömning kan inte ett sådant passivt förhållningssätt utgöra ett brukande i lagens mening. Det saknas därför förutsättningar att döma [den tilltalade] för brukande av falsk urkund. Redan av hans egna uppgifter framgår dock att han innehade kortet i syfte att bruka detta för att legitimera sig trots att han visste att kortet var förfalskat. Det är även enligt tingsrätten styrkt att han vid gripandet angett det namn som fanns på ID-kortet. Det är således styrkt att han genom att inneha ID-kortet samt att han uppgett det aktuella namnet förberett att använda kortet. Han ska därför [enligt tingsrätten] dömas för förberedelse till brukande av falsk urkund.[3]

Fallet är typiskt för hur ID-handlingar kan komma i bruk utan att brukas. Det är också en illustration av hur viktiga sådana handlingar kan vara. Det falska ID-kortet bör ha inneburit en verklig chans att bli försatt på fri fot, och därmed undgå tre års fängelse, om inte en av poliserna känt igen mannen!

3 Svea hovrätt om sedlar

Första gången principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt användes av en domstol för att utesluta ansvar för förberedelse till brukande av något förfalskat tycks ha varit i RH 1996:148.[4] Här ogillade en oenig Svea hovrätt ett åtal för förberedelse till utprångling av falska sedlar, bestående i innehav av falska sedlar, med hänvisning till att ”vid brott som avser hantering av en viss sak denna sak inte i sig kan anses vara ett sådant hjälpmedel för brottet som avses i bestämmelsen om förberedelse”[5]. Hovrätten noterar att det hos flera auktori-

[2] NJA II 1948 s. 196.
[3] Hovrätten för Västra Sverige, dom 2016-11-07, mål B 4180-16, bilaga A (Göteborgs tingsrätts dom 2016-09-08, mål B 8992-16) s. 6 f.
[4] I prop. 2000/01:40, s. 22, påpekas att domen överklagades till Högsta domstolen som inte gav prövningstillstånd. Detta är i och för sig riktigt (Högsta domstolens mål B 2665-96), men det var den tilltalade som överklagade gällande andra åtalspunkter varför frågan om bedömningen av de falska sedlarna inte hade kunnat prövas.
[5] RH 1996:148 s. 397.

teter, bl.a. förarbetena från 1948 och kommentaren, finns ”uttalanden som kan tas till intäkt för att falska sedlar skulle kunna betecknas som hjälpmedel för denna typ av brott”[6].

Mot denna uppfattning ställs sedan den citerade principen. Arbeten av Hoflund[7] och Jareborg[8] anförs som exempel, men det är tydligt att hovrättens majoritet uppfattat principen i sig som grundläggande och i besittning av en auktoritet långt större än de nämnda författarnas. Annars är det svårt att förklara den ringa vikt som tillmäts uttryckliga förarbetsuttalanden[9] (medan den skiljaktiga ledamoten för fram dessa som ett avgörande argument för straffbarhet). Retoriskt konstrueras resonemanget så att hovrätten identifierar en princip som man sedan inte finner anledning att frångå. Redan de anförda källorna och deras inbördes ålder visar dock att det är fråga om en nytolkning.

Bedömningen ledde då endast till konstaterandet att hanteringen borde bedömas som förberedelse till bedrägeri, vilket inte omfattades av åtalet. Först när fallet åberopats i mål om ID-handlingar har konsekvensen blivit att innehav av förfalskningar i syfte att bruka dem bedömts som straffritt.

Fallet har inte ägnats någon närmare analys i doktrinen[10] troligen för att det snabbt blivit överspelat avseende just sedlar[11]. Brottsbalkens kommentar förbigår fallet med tystnad och innehåller alltjämt referenser till hantering av falska pengar som förberedelse till brukande[12] och noterar endast att det ”varit osäkert om ansvaret för befattning med falska pengar fullt ut täckt situationer”[13] där ansvar för bedrägeri inte varit aktuellt. Likväl har fallet fått konsekvenser.

4 Hovrättsmål om ID-handlingar

Den situation där principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt tolkats så att innehav av falska handlingar i syfte att bruka dessa inte alls skulle vara straffbart gäller förfalskade ID-handlingar som inte ingått som led i någon brottsplan, utan snarare varit avsedda att mer allmänt ge möjlighet att uppträda i annan identitet eller ge sken av behörighet att vistas i landet, framföra fordon eller annat.

[6] Ibid.
[7] Hoflund, BrB 23:2 första stycket, SvJT 1985 s. 1, s. 41. Se nedan avsnitt 7.2.
[8] Uttalanden av Jareborg (Brotten, tredje häftet, 2 uppl. 1986, s. 94 resp. Straffrättens ansvarslära, 1994, s. 94) anförs som stöd för *båda* uppfattningarna. Se nedan avsnitt 7.1.
[9] NJA II 1948 s. 196. Se nedan avsnitt 5.
[10] Mest utförligt behandlas fallet av Asp, dock utan kritisk analys. Asp, Från tanke till gärning, Del II, 2007 s. 134.
[11] Genom införandet 2001 av BrB 14 kap. 6a §, numera 7 §, kriminaliseras viss hantering av falska sedlar särskilt.
[12] Brottsbalkens kommentar (Zeteo, maj 2019) 14 kap. 7 §, rubriken *Bakgrund* samt under 14 kap. 10 §, rubriken *De brottsliga handlingarna*.
[13] Brottsbalkens kommentar (Zeteo, maj 2019) 14 kap. 7 §, rubriken *Bakgrund*.

Hittills har inga fall refererats[14], men flera avgöranden är så samstämmiga att det ändå är tydligt att de bygger på varandra. Bilden är inte enhetlig — andra avgöranden går i motsatt riktning, men då utan att diskutera den aktuella principen.

4.1 Friande hovrättsdomar

I *Hovrätten över Skåne och Blekinges dom den 29 juni 2011, mål B 3335-10*[15] stod en litauisk medborgare åtalad för förberedelse till brukande av falsk urkund sedan två pass, det ena äkta och det andra förfalskat, anträffats när han kroppsvisiterades av tullen. Hovrätten skriver att

> [n]är ett brott består i att ett visst föremål hanteras, kan detta föremål emellertid inte sägas vara ett hjälpmedel till brottet (prop. 2001/01:85 s. 42). I rättsfallet RH 1996:148 har sålunda falska sedlar inte ansetts kunna utgöra ett sådant hjälpmedel som avses i 23 kap. 2 § brottsbalken för brottet utprångling av falsk sedel. […] Såvitt utredningen visar har [den tilltalade] enbart avsett att bruka det förfalskade passet i samband med att han tog anställning. I enlighet med vad som nyss anförts kan passet emellertid inte anses utgöra ett hjälpmedel som avses i 23 kap. 2 § brottsbalken för detta brott. Först om avsikten med brukandet hade varit att genomföra något annat brott, t.ex. bedrägeri, skulle förfarandet kunna anses vara straffbart som förberedelse.[16]

Fallet nämns i kommentaren till Brottsbalken[17], men utan att det bakomliggande resonemanget berörs och på ett sådant sätt att det framstår som om åtalet skulle ha fallit på att det var fråga om just att söka anställning.

Fallet har följts av flera liknande. *Svea hovrätts dom den 13 februari 2012, mål B 6351-11*, gällde innehav av förfalskade pass och ID-kort. Inga ytterligare omständigheter framgår, mer än att syftet var att handlingarna skulle brukas. Tingsrätten bedömde detta som förberedelse till brukande av falsk urkund. Domen överklagades inte i denna del men hovrätten ändrade den ändå med hänvisning till att det var fråga om ”en rättslig kvalificering varigenom en gärning bedöms vara straffri”[18]. Som stöd för tolkningen att principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt innebär straffrihet refereras i domen endast prop. 2000/01:85; inget sägs om tidigare domstolsavgöranden. I alla väsentliga avseenden följer resonemanget dock den nyss nämnda domen, meddelad ett drygt halvår tidigare.

[14] Inga avgöranden är refererade i rättsfallssamlingar på denna fråga, förutom RH 1996:148 om sedlar. RH 2011:57, som kommenteras nedan, gällde andra frågor och frågan om ansvar för förberedelse till brukande av falsk urkund prövades där inte i sak av hovrätten.

[15] I domskälens sidhuvud anges felaktigt B 1408-11.

[16] Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom 2011-06-29, mål B 2954-17, s. 2.

[17] Brottsbalkens kommentar (Zeteo, maj 2019) under BrB 14:13, rubriken *Förberedelse*.

[18] Svea hovrätts dom av 2012-02-13, mål B 6351-11, s. 4.

Hovrätten för Västra Sveriges dom den 7 november 2016, mål B 4180-16, gällde bl.a. ett falskt ID-kort som den tilltalade bar på sig när han greps (se avsnitt 2) för innehav av kokain. Kortet användes för att felaktigt identifiera mannen utan att han kunde sägas ha brukat det, varför tingsrätten dömde för förberedelse till brukande. Efter att ha redovisat den aktuella principen och hänvisat till prop. 2000/01:85 konstaterar emellertid hovrätten att ”[e]n förfalskad identitetshandling kan alltså inte anses vara ett hjälpmedel till brottet brukande av falsk urkund. Först om avsikten med brukandet är att genomföra något annat brott, exempelvis bedrägeri, kan befattningen med den förfalskade id-handlingen vara straffbar som förberedelse.”[19] På denna grund ogillade hovrätten åtalet.

Göta hovrätts dom den 29 mars 2017, mål B 135-17, gällde ett förfalskat grekiskt körkort i den tilltalades eget namn som han bar på sig i syfte att vid behov undgå ansvar för olovlig körning, vilket också lyckats tidigare. Denna gång greps han emellertid för våldtäkt, och något brukande var aldrig aktuellt. Tingsrätten dömde för förberedelse till brukande av falsk urkund men hovrätten friade och konstaterade, efter att ha redovisat den aktuella principen och hänvisat till prop. 2000/01:85, att ”[e]tt förfalskat körkort utgör […] själva brottsobjektet och kan alltså […] inte anses vara ett hjälpmedel till brottet brukande av falsk urkund.”

I *Hovrätten över Skåne och Blekinges dom den 29 mars 2018, mål B 2954-17*, hade ett åtal för brukande av ett falskt körkort vid en arbetsplatskontroll ogillats av tingsrätten och fråga om ansvar för i vart fall förberedelse uppkom i hovrätten, som dock ansåg att ”[n]är ett brott består i att ett visst föremål hanteras, såsom är fallet vid brukande av falsk urkund, kan detta föremål dock inte sägas vara ett hjälpmedel till brottet, se prop. 2000/01:85 s. 42.”[20]

I samtliga dessa fem fall behandlas både principen och dess tolkning på situationen som given. Domarna hänvisar inte till varandra, och endast den första till RH 1996:148. Däremot hänvisar samtliga till prop. 2000/01:85, men inte till några andra förarbeten. Varför ett härledande av denna tolkning ur nämnda proposition är problematiskt kommer att framgå nedan.

4.2 Fällande hovrättsdomar

Det finns även hovrättsdomar där innehav av falska ID-handlingar faktiskt straffats som förberedelse till brukande. Mest intressanta i detta sammanhang är förstås de som ligger i tiden efter RH 1996:148 och särskilt efter 2011, eftersom frågeställningen inte tidigare ställts på sin spets i rättstillämpningen. Ett äldre exempel av särskilt intresse är dock *Svea hovrätts dom av den 17 februari 1989, mål B 1665-87*[21], som

[19] Hovrätten för Västra Sverige, dom 2016-11-07, mål B 4180-16, s. 3.
[20] Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom 2018-03-29, mål B 3335-10, s. 2.
[21] Målet överklagades i andra delar till Högsta domstolen och refererades som NJA 1990 s. 115, se nedan avsnitt 6.

gällde s.k. flyktingsmuggling omfattande mer än 1 000 personer. Bland mycket annat åtalades verksamhetens huvudman för att till kurirer ha lämnat ut falska pass avsedda att brukas vid resor och asylansökningar. I denna del dömde både tingsrätt och hovrätt för förberedelse till brukande av falsk urkund.

Göta hovrätts dom den 25 november 2009, mål B 2568-09[22] gällde ett falskt körkort som förvarats i en bil. Tingsrätten konstaterade att ”[s]yftet med att förvara dessa handlingar i bilen kan inte ha varit annat än att de skulle åberopas vid identitets- eller körkortskontroll”[23] och dömde för förberedelse till brukande av falsk urkund. Målet överklagades endast avseende andra frågor, men hovrätten fann ändå anledning att överväga denna punkt såtillvida att angivna lagrum rättades. Någon annan invändning mot bedömningen hade hovrätten inte.

RH 2011:57[24] är refererat på andra frågor men innehöll bl.a. två tilltalade som av tingsrätten dömts för innehav av falska ID-handlingar. Det handlade om falska pass, körkort och ID-kort avsedda att tillhandahållas för andra att bruka vid myndighetskontakter. Det ena fallet överklagades i sak, det andra endast avseende påföljden. Såväl tingsrätt som hovrätt bedömde innehaven som förberedelse till brukande av falsk urkund. Ytterligare en tilltalad dömdes för motsvarande brott avseende en inscannad bild av ett falskt pass. Hjälpmedlet var alltså bilden, med vars hjälp förfalskningen skulle åberopas utan att företes. Exemplet belyser de absurda konsekvenserna av att utesluta straffansvar för innehav av själva förfalskningen, eftersom innehav av en bild av denna alltså kan vara straffbart. Även denna åtalspunkt prövades i sak av hovrätten.

Svea hovrätts dom den 4 februari 2014, mål B 11346-13, gällde en person som i samma mål bl.a. dömdes för grova bedrägerier vid vilka han använt ett förfalskat ID-kort utställt i en annan persons identitet. När han senare greps bar han kortet på sig och tingsrätten konstaterade att det ”redan använts vid brott, har varit ägnat att åter användas som hjälpmedel vid brott och att det fanns risk att kortet skulle kunna tas för ett äkta kort”.[25] Kortet hade alltså använts vid just bedrägerier, men det fortsatta innehavet innebar en så allmän brottsförberedelse att det är tveksamt om det kunnat åtalas som förberedelse till ytterligare bedrägeri. Både tingsrätt och hovrätt bedömde innehavet som förberedelse till brukande av falsk urkund.

I *Svea hovrätts dom den 11 februari 2019, mål B 12001-18*, hade falska pass och ID-kort innehavts tillsammans med en större mängd narko-

[22] *Full disclosure:* Åklagaren i målet var författaren till denna artikel.
[23] Göta hovrätts dom den 25 november 2009-11-25, mål B 2568-09, bilaga A (Kalmar tingsrätts dom 2009-09-21, mål B 2836-09) s. 16.
[24] Svea hovrätts dom 2010-11-08; dom i mål B 8925-08 och deldom i målen B566-09 och B 7238-09.
[25] Svea hovrätts dom, 2014-02-04, mål B 11346-13, domsbilaga A (Stockholms tingsrätts dom 2013-12-02, mål B 10953-13), s. 11.

tika. Tingsrätten dömde för bl.a. förberedelse till brukande av falsk urkund. Målet överklagades inte i denna del, men som vi sett ovan hade hovrätten ändå kunnat ändra domen vilket inte skedde.

5 Förarbeten

I 1996 års fall nämns förarbetena till strafflagsreformen 1948 (SRK) bland de ”uttalanden som kan tas till intäkt för att falska sedlar skulle kunna betecknas som hjälpmedel för [utprångling]”[26]. Faktum är dock att SRK uttryckligen anvisar denna lösning. Fortskaffande av falskt skuldebrev skulle utgöra förberedelse till såväl brukande av falsk urkund som till bedrägeri. ”Likaså är förfärdigandet av falsk sedel och utprånglande därav att bestraffa enligt 12:6 i förslaget, men anskaffande eller fortskaffande av sådan sedel för att utprångla den såsom förberedelse till detta brott.”[27] Detta var alltså lagstiftarens uppfattning när förberedelsebrottet i modern form infördes.

Som framgått ovan refererar samtliga friande hovrättsfall om ID-handlingar till prop. 2000/01:85. Den som väntar sig att här finna stöd för den friande tolkningen får emellertid bekymmer. Propositionen, vars lagförslag byggde på överväganden av Straffansvarsutredningen[28], syftade bl.a. till att reformera och utvidga förberedelsebrottet. I propositionen sägs mycket riktigt att ”[e]n distinktion mellan vad som utgör hjälpmedel och själva brottsobjektet måste också göras. Denna princip gäller redan idag. När ett brott består i att ett visst objekt hanteras på något sätt kan detta objekt inte anses utgöra hjälpmedel vid brott.”[29]

Uttalandet är inte längre än det citerats ovan, gäller förberedelse helt allmänt, åtföljs inte av någon analys, och tycks endast markera att någon utvidgning inte avsetts i denna riktning. Någon definition av begreppet brottsobjekt eller exempel på hur dessa bör skiljas från hjälpmedel ges inte. Falska handlingar nämns inte. Inte heller nämner propositionen att principen skulle ha några särskilda konsekvenser, eller ha blivit föremål för olika tolkningar, vilket är särskilt värt att notera mot bakgrund av det uttalade syftet att utvidga det straffbara området samt att med lagda förslag täcka ”åtminstone samtliga de typer av hjälpmedel som den nuvarande regleringen inrymmer såsom denna har kommit att tolkas i praxis. Således bör straffansvaret om-

[26] RH 1996:148 s. 397.
[27] NJA II 1948 s. 196. Hänvisningen är ofullständig; förslagets SL 12:6 gällde penningförfalskning medan utprångling bestraffades enligt SL 12:9.
[28] Straffansvarsutredningens betänkande SOU 1996:185 avgavs i december 1996, medan domen i RH 1996:148 gavs i maj detta år men publicerades i rättsfallssamlingen först året därpå. Inget tyder på att utredningen känt till domen. Betänkandet redogör (s. 276) för principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt men nämner som exempel endast narkotika, pengar avsedda för narkotika samt material som kan bearbetas till narkotika.
[29] Prop. 2000/01:85 s. 42.

fatta befattning med samtliga sådana föremål som inte har något annat användningsområde än att begå brott med."[30]

Om inte propositionens utvidgande syfte stämt till eftertanke borde ett annat samtidigt förarbetsuttalande möjligen ha gjort det. Frågeställningen aktualiserades nämligen samma år mer direkt i prop. 2000/01:40 som behandlade penningförfalskning m.m., ett sammanhang i vilket utgången av 1996 års fall var problematisk. Fallet föranledde dock endast slutsatsen att det framstår "som tveksamt om det straffrättsliga ansvaret för befattning med falska pengar fullt ut täcker sådana situationer där det inte går att styrka [bedrägeri]."[31] Propositionens lagförslag, som gick tillbaka på internationella åtaganden, hade förutskickats föregående år i prop. 1999/2000:85 och även här refereras rättsfallet och däri omnämnd doktrin med slutsatsen att rättsläget "framstår […] som i viss mån oklart när det gäller dels den straffrättsliga rubriceringen, dels det kriminaliserade områdets omfattning."[32]

Långt ifrån att ansluta sig till resonemanget i 1996 års fall sträcker sig alltså lagstiftaren av årgång 1999–2001 vid en särskild analys av den aktuella principens tillämpning på falska handlingar inte längre än att med anledning av avgörandet finna rättsläget "tveksamt" eller "i viss mån oklart".

Vid ändringarna i förfalskningskapitlet 2013 berördes vare sig brukande eller förberedelse, och rättsläget avseende dessa brottsformer kommenterades heller inte.[33] Den tidigare IT-förfalskningsutredningen noterade dock i en översikt över gällande rätt att "[i]nte heller kan straff ådömas för brukande av falsk urkund i de fall den oäkta urkunden överlämnas eller brukas i förhållande till en person som känner till att den är oäkta. *Däremot kan ansvar för förberedelse till brukande av falsk urkund då komma i fråga.* [Min kurs.]"[34] Liknande resonemang fördes i prop. 2015/16:150 om inhämtande och sammanställande av identitetsuppgifter i avsikt att olovligt använda dessa.[35]

1968 hade lagstiftaren anledning att överväga innebörden av begreppet hjälpmedel då förverkandereglerna reformerades och Narkotikastrafflagen infördes. Hjälpmedelsbegreppet hade ofta kommit i konflikt med allmän rättskänsla då brottsverktyg i vidare mening måst lämnas tillbaka till brottslingar. Genom prop. 1968:79 öppnades för förverkande även av egendom som på annat sätt använts vid brott. Utvidgningen gav "framför allt en klar regel om förverkande vid sådant brott som består just i användandet av ett visst föremål."[36] Frågor kring förverkande vid denna typ av brott hade enligt propositionen "i olika

[30] Prop. 2000/01:85 s. 41.
[31] Prop. 2000/01:40 s. 22.
[32] Prop. 1999/2000:85 s. 22.
[33] Prop. 2012/13:74.
[34] SOU 2007:92 s. 51.
[35] Prop. 2015/16:150 s. 23.
[36] Prop. 1968:79 s. 49.

sammanhang föranlett tveksamhet inom doktrinen”[37]. Vilka föremål denna tveksamhet gällt anges uttryckligen: sedlighetssårande skrifter och bilder, utrustning som använts vid olovlig kårverksamhet och obehörigt buren uniform. Även om man kan förstå olusten inför att återlämna detta slags föremål är det ändå slående att det är tämligen obskyra brott. Det är tydligt att falska handlingar inte ingivit samma tveksamhet, trots att lagstiftaren samma år i prop. 1968:7 accepterat principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt som sådan: ”Om en person ensam förbereder smuggling […] genom att utomlands skaffa sig ett parti narkotika men sedan blir avslöjad utomlands, kan han inte fällas till ansvar för förberedelse till smuggling. Detta förutsätter nämligen att han tagit befattning med hjälpmedel till brott och domstolarna torde i dessa fall inte betrakta narkotikan som hjälpmedel vid smuggling utan som brottsobjekt.”[38]

6 Vägledning från Högsta domstolen?

Hovrätternas behandling av innehav av falska urkunder är alltså sedan 1996 inte enhetlig. Frågan har inte prövats av Högsta domstolen, men det kanske ändå är möjligt att finna någon ledtråd i dess praxis? I NJA 1990 s. 115 stadfästes en fällande dom (Svea hovrätts mål B 1665-87, se avsnitt 4.2) för förberedelse till brukande av falsk urkund för innehav av falska pass i syfte att de skulle brukas, men avseende just detta hade hovrättens dom inte överklagats. Högsta domstolen hade ändå kunnat ändra domen om gärningen bedömts som straffri, som Svea hovrätt senare gjorde i det ovan omtalade avgörandet från 2012, men att dra någon slutsats av att domstolen inte tagit upp frågan är knappast möjligt, i synnerhet i ett mål avgjort sex år innan RH 1996:148 gjorde frågan aktuell.

Med viss reservation visar NJA 1990 s. 115 likväl att ansvar för förberedelse till brukande av falsk urkund genom innehav av falska ID-handlingar är en möjlighet, och att de hovrättsavgöranden som sett principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt som ett hinder mot detta innebär en nytolkning.

Det är också värt att notera att Högsta domstolen vid prövning av en närliggande fråga tolkat begreppet hjälpmedel tämligen fritt. NJA 1992 s. 524 gällde förberedelse till narkotikabrott genom innehav av bl.a. råmaterial för amfetamintillverkning. Här har domstolen fokuserat mindre på taxonomi och mer på gärningsmannens agerande, och skriver att det ”skulle […] te sig som konstlat och från saklig synpunkt omotiverat att göra en skillnad mellan de ämnen som omformas till den färdiga produkten och sådana som enbart underlättar eller främjar den kemiska processen”.[39] Har någon konkret börjat förbereda ett brott genom att skaffa sådant som han saknar legal användning för,

[37] Ibid.
[38] Prop. 1968:7 s. 110. Samma resonemang fördes även avseende narkotikabrott, s. 113.
[39] NJA 1992 s. 524, s. 527.

men som är centralt för brottsplanen vore det onekligen konstlat att avgränsa straffansvaret så att hantering av direkta förutsättningar för brottet anses straffritt medan innehav av mer perifera hjälpmedel bestraffas. Likväl innebar domen ett avsteg från vad som tidigare framstod som en etablerad uppfattning.[40]

Resonemanget har utvecklats i NJA 2002 s. 123 där mäsk ansågs vara hjälpmedel. Revisionssekreteraren hade föreslagit ett ogillande just med hänvisning till principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt, och ett justitieråd ville ogilla med liknande motivering, men majoriteten ansåg mäsken vara ett hjälpmedel eftersom det är ”[m]est följdriktigt […] att detta fall betraktas på samma sätt och att alltså även ett sådant ämne som nu avses beroende på omständigheterna kan hänföras till hjälpmedel i den mening som avses i 23 kap. 2 § BrB. Detta är också bäst förenligt med bestämmelsens syfte.”[41] Hänvisningen till bestämmelsens syfte talar för att principen bör tolkas med stor försiktighet.

I båda avgörandena noterar Högsta domstolen också allmänt att ”[*i*] *fråga om åtskilliga brottstyper* förhåller det sig otvivelaktigt så, att själva brottsobjektet inte samtidigt kan anses utgöra ett hjälpmedel vid utförandet av brottet. [Min kurs.]”[42] Att denna kvalificering, som inte har någon motsvarighet i de friande hovrättsfallen, är både riktig och betydelsefull kommer att framgå under nästa rubrik.

7 Ad fontes

Hittills har denna artikel utgått från att det i och för sig måste göras en åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt. Det är dock inte uppenbart varför det skulle vara fel att anse ett föremål som hjälpmedel till ett brott som innebär att föremålet hanteras. Redan svårigheten att begå brottet utan föremålet skulle väl tala i motsatt riktning? Det är dags att ställa frågan om det verkligen är så, och i så fall varför?

Analyserade rättsfall och propositioner vare sig härleder eller förklarar principen men RH 1996:148 sätter oss på spåret genom att hänvisa till diskussioner i doktrinen. Låt oss nysta lite i den tråden.

7.1 Jareborg

Det ena av exemplen i 1996 års fall är hämtat från Nils Jareborgs *Straffrättens ansvarslära* men här sägs endast att

> det måste antas att, när brottet består i hantering av en viss sak, denna inte är hjälpmedel vid brott enligt BrB 23:2. Narkotika är således inte hjälpmedel vid narkotikabrott, medan grundmaterial som ska omformas till narkotika kan vara det.[43]

[40] Se t.ex. Hoflund s. 41.
[41] NJA 2002 s. 123, s. 128.
[42] NJA 1992 s. 524, s. 527 samt NJA 2002 s. 123, s. 128.
[43] Jareborg (1994) s. 94.

Andra exempel ges inte och antagandet förklaras inte närmare. I senare verk har Jareborg strukit satsen om ett antagande, så att meningen blir ett påstående, men i övrigt endast tillfogat en referens till 1996 års fall, utan kommentar eller förklaring.[44] Att detta i sig är problematiskt kommer att framgå nedan.

Som nämnts anförs uttalanden av Jareborg som argument både för och emot tolkningen att innehav av falska handlingar inte kan straffas som förberedelse till brukande. Att se uttalandet ovan, där förfalskningar överhuvud taget inte nämns, som stöd för att utesluta förberedelseansvar vid innehav av just sådana blir än mer ohållbart om man granskar det andra uttalandet, nämligen i *Brotten*.

> Kriminaliseringen av förberedelse tar främst sikte på förfalskningsverktyg och — i förhållande till 14:9 — befattning med förfalskade ting vilken inte ännu utgör ett brukande (t ex att inom eller utom riket anskaffa eller till riket införa falska betalningsmedel).[45]

I senare omarbetade versioner har denna uppfattning behållits och utvecklats (märkligt nog utan omnämnande av att den ifrågasatts):

> Det bör särskilt uppmärksammas att kriminaliseringen av gärningar på förfältsstadiet även omfattar försök eller förberedelse till brukande av något förfalskat (BrB 14:10). […] Redan att t.ex. ta emot en förfalskad handling e.dyl. anses sålunda — givet att erforderligt uppsåt finns — innebära en tillräckligt allvarlig risk för tillkomsten av ett fullbordat brott att det bör omfattas av kriminaliseringen.[46]

7.2 Hoflund

Den andre författare som 1996 års fall hänvisar till är Olle Hoflund, närmare bestämt en artikel i Svensk Juristtidning 1985[47] som var ett inlägg i en debatt angående innebörden av helt andra aspekter av begreppet hjälpmedel.

Det började med att Lars Welamsson och Lars Heuman publicerade vissa synpunkter på pengar som brottshjälpmedel[48] vilket inspirerade Hoflund till att ta ett bredare grepp om begreppet. Därvid fick han anledning att också skriva i polemik med Thorsten Cars[49], vilken strax gick i svaromål[50]. Inläggen i debatten, som handlade om synen på pengar och på föremål i samlingar, talar för sig själva, men genom Hoflunds bredare anslag kom han att beröra många andra aspekter av

[44] Jareborg, Allmän kriminalrätt, 2001, s. 392. Passagen även i Asp, Ulväng & Jareborg, Kriminalrättens grunder, 2 uppl., 2013, s. 418 f., oförändrad förutom att referensen till RH 1996:148 flyttats till en fotnot.
[45] Jareborg (1986) s. 94. Dåvarande BrB 14:9 motsvarade nuvarande 14:10.
[46] Ulväng et al. Brotten mot allmänheten och staten, 2 uppl., 2014, s. 126.
[47] Hoflund s. 1.
[48] Welamsson, Kan lämnande eller mottagande av pengar för medhjälp till brott vara straffbar förberedelse?, i Festskrift till Hans Thornstedt, Stockholm 1983 s. 741, resp. Heuman, Köpta vittnen, i SvJT 1983 s. 699.
[49] Cars, Operation Leo — en studie i förberedelsebrottets natur, i SvJT 1983 s. 441.
[50] Cars, BrB 23:2 första stycket — ett genmäle, i SvJT 1985 s. 241.

hjälpmedelsbegreppet. Vad han då noterade om brott som består i att ett visst föremål används återkom i 1996 års fall.

Hoflund konstaterar först att SRK nämnt falska skuldebrev och sedlar som exempel på hjälpmedel vid förberedelse till brukande men tillägger:

> Det har emellertid riktats invändningar […] mot exemplet. De går ut på att, när ett brott består i att ett visst föremål användes, så kan föremålet inte sägas vara ett hjälpmedel för detta brott. — Det är tveksamt om SRK eller departementschefen uppmärksammat detta problem. De har i vart fall inte diskuterat det.[51]

Hoflund tar alltså upp frågan som en del i en bredare genomgång, utan att antyda att tolkningen skulle medföra några särskilda problem, och utan att egentligen vare sig ansluta sig till invändningarna eller förkasta dem. Här finns alltså inget egentligt stöd för att innehav av falska handlingar i brottsligt uppsåt skulle vara straffritt av principiella skäl.

Det är tydligt att vi måste följa spåret vidare. När Hoflund talar om att det riktats invändningar mot falska handlingar som hjälpmedel för brukande hänvisar han[52] till äldre arbeten av Strahl och Strömberg.

7.3 Strahl

För Ivar Strahls del handlar det om en fotnot till en exkurs. Strahl pekar på en möjlig lucka i då (1955) gällande möjligheter att förverka föremål som använts vid vissa brott bestående just i användandet, nämligen uniform som burits för att ge sken av att tillhöra krigsmakten, livsfarligt vapen som rests mot annan, samt otuktig bild som någon spridit ut.[53]

Problemet skulle vara kravet att något använts som hjälpmedel, och Strahl jämför med förberedelse till förfalskning.

> Skulle man då kunna påstå, att förfalskningsverktygen använts såsom hjälpmedel vid förberedelsebrottet? Det är tvivelaktigt, ty förberedelsebrottet bestod ju just i att verktygen anskaffades. Att det ansetts erforderligt att i lagen upptaga en bestämmelse om förverkande av hjälpmedel varmed någon tagit befattning som innebär straffbar förberedelse kan svårligen förklaras med annat än att lagstiftaren, i enlighet med en utbredd uppfattning, ansett att verktygen icke använts såsom hjälpmedel vid förberedelsebrottet.[54]

[51] Hoflund s. 41.
[52] Hoflund s. 41, not 113.
[53] Strahl, Om påföljder för brott, 1955, s. 304 f. Avseende otuktig bild hänvisar Strahl till JO:s ämbetsberättelse 1938 s. 176 ff som rörde återlämnande av beslagtagen pornografi. JO tolkade dock ett formlöst omhändertagande som ett beslag *i bevissyfte* och några slutsatser om möjligheten att förverka materialet såsom hjälpmedel kan knappast dras.
[54] Strahl a.a. s. 305. Det är möjligt att uppfattningen i fråga var utbredd, men Strahl hänvisar endast till Strömberg.

Ur detta härleder Strahl ett allmänt ifrågasättande av möjligheten att förverka vissa andra föremål med vilka brottslig befattning tagits när brottet består just i användandet.

Till påpekandet att en sådan begränsning inte återfinns i förarbetena fogar Strahl en fotnot, och det är här resonemanget utsträcks från verktyg till själva det förfalskade:

> Såväl SRK som föredragande departementschefen har, NJA II 1948 s. 196 och 200, till synes utan tvekan angett anskaffande av falsk sedel vara straffbar förberedelse till utprånglande av sedeln […]. För att detta skall vara riktigt, fordras emellertid, såsom framgår av 3:2, att man kan uppfatta sedeln som hjälpmedel vid utprånglingen. Men utprånglingsbrottet i 12:9 består ju just i viss befattning med sedeln.[55]

Mycket mer än så skriver inte Strahl i frågan, men han inser att följderna av resonemanget är betänkliga.

> Onekligen innebär den tolkning som här givits åt bestämmelserna, att förverkande är uteslutet i fall där sådan synes väl motiverad.[56]

Resonemanget ges ingen framträdande placering och utvecklas inte närmare. Detta är märkligt om Strahl verkligen menade sig ha funnit en så allvarlig lucka i lagen som att falska pengar fritt skulle kunna innehas, transporteras och överlåtas, även om han tycks ha väntat sig att praxis skulle täppa till luckan.[57] Tidigare hade bl.a. Strahl betecknat straffbarhet för detta som ”ett påtagligt praktiskt behov”[58]. I den betydligt senare *Allmän straffrätt i vad angår brotten* ägnar Strahl ett helt kapitel åt förberedelse och stämpling utan att ens nämna gränsdragningen mellan hjälpmedel och brottsobjekt.[59]

Problemet med Strahls tolkning är förstås påståendet att utprånglingsbrottet består i viss befattning med falska sedlar. Detta är nämligen inte riktigt; utprånglingsbrottet var och är en variant av brukande av falsk urkund och kräver fara i bevishänseende, alltså något som åstadkoms. Enbart befattningen är inte tillräcklig.

7.4 Strömberg

Den som först[60] drar en skarp skiljelinje mellan hjälpmedel och brottsobjekt är Tore Strömberg i sin avhandling 1949 om förverkande. Han motiverar detta på tre sätt: dels rent språkligt utifrån be-

[55] Strahl a.a. s. 305, not 6.
[56] Strahl a.a. s. 305. Uttalandet torde syfta på själva principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt.
[57] Strahl a.a. s. 305.
[58] Beckman, Bergendal & Strahl, Brott mot staten och allmänheten, 1949, s. 424.
[59] Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, 1976, kap. 12.
[60] Att principen verkligen har sitt ursprung hos Strömberg understryks av att den saknas i vad Strahl med andra publicerat innan han tagit del av Strömbergs avhandling, vilket Strahl själv påpekar. Strahl (1955) s. 305, not 6, jfr Beckman, Bergendal & Strahl s. 93 f.

tydelsen av ordet hjälpmedel, dels såsom ”lämpligt från systematisk synpunkt”[61], dels av proportionalitetsskäl.

Det bärande skälet för Strömberg att strikt skilja mellan hjälpmedel och brottsobjekt — som han benämner *instrumentum sceleris* och *corpus delicti* — är rent språklig och ligger i själva definitionen av begreppet hjälpmedel. Det är alltså här vi till sist finner grunden för den princip vi hittills fått se tagen för given.

> Instrumentum sceleris kan översättas med ’medel för utförande av ett brott’ […] även sådana som vanligen nyttjas i helt legitima syften.[62]

> Kausalitet mellan begagnandet av ett objekt och ett brott är icke tillräcklig för att objektet skall bli ett instrumentum sceleris. Begreppet innehåller också ett subjektivt element. Ett medel förutsätter ett mål, och ett mål måste vara något, som eftersträvas av en person. Medel är ett föremål endast för den, som hyser en avsikt att med tillhjälp av föremålet uppnå ett mål. Härav följer, att om ett föremål skall kunna kallas ett medel för utförande av ett brott, måste det vara den brottsliges avsikt att nå det åsyftade resultatet med hjälp av föremålet.[63]

> Med corpus delicti menas […] i regel ett föremål […] vars förhandenvaro är rekvisit för brottet i fråga. Häri ligger med nödvändighet, att föremålet står i intimt sammanhang med den brottsliga handlingen.[64]

Som konkreta exempel nämns smuggelgods och olovligt burna vapen, men Strömberg konstaterar också att termen brottsobjekt använts med flera olika betydelser.[65] Strömberg tycks, utan att förklara det, förutsätta att brottsobjekt inte kan förekomma i delikt som också har ett effektrekvisit.[66]

När det gäller brott utan effektrekvisit skriver Strömberg särskilt:

> Vid dessa brott bör man skilja mellan det föremål, som är brottsrekvisit och kvalificerar handlingen som straffbar, alltså vid olovlig införsel den smugglade varan, och föremål, som begagnas som redskap vid handlingens utförande eller en förberedelse därtill, t.ex. ett fartyg, som användes för olovlig införsel. Fartyget är här ett medel för handlingens utförande och kan utan tvekan betecknas som instrumentum sceleris. Men i vilken relation står den

[61] Strömberg, Om konfiskation som brottspåföljd, 1949, s. 130. Det systematiska argumentet syftar egentligen till att skilja brottsobjekt från brottsvinster och -produkter, vilket Strömberg finner ogörligt utan att ge de båda senare kategorierna definitionsmässigt företräde. Skiljelinjen mellan brottsobjekt och hjälpmedel är då redan dragen. Som skäl för att separera kategorierna underbygger argumentet emellertid även denna.
[62] Strömberg s. 107.
[63] Strömberg s. 108 f. Strömbergs definition av *instrumentum sceleris* upptar tolv sidor men här anförda citat fångar det väsentliga såvitt nu är av intresse. När avhandlingen anmäldes i SvJT kritiserade Alvar Nelson avsiktsresonemanget, dock inte de aspekter som är aktuella här. Nelson, i SvJT 1949 s. 515–522.
[64] Strömberg s. 128.
[65] Strömberg s. 129.
[66] Strömberg s. 107–112 och 128–130.

smugglade varan till brottet? Är också den ett instrumentum sceleris? I denna fråga ha både teori och praxis intagit en vacklande hållning.[67]

Strömberg uppfattar smuggelgodset som brottsobjekt och inte hjälpmedel, men skriver här i polemik med inte mindre än sju äldre författare[68] och ägnar relativt mycket utrymme åt att försvara sin ståndpunkt mot den enkla invändningen ”att smuggelgodset är ett medel för utförandet av den olovliga införseln emedan brottet icke kunnat komma till stånd utan godset.”[69]

> Emellertid använder man ordet medel i oegentlig bemärkelse, om man säger, att en sak är ett medel för vidtagande av någon åtgärd med saken själv. Ordet medel uttrycker kausalitet, och någon kausalitet föreligger ej mellan begagnandet av smuggelgodset och något ’brott’, vare sig i betydelsen av handling eller handlingsresultat. ’Begagnandet’ är i stället identiskt med ’brottet’.[70]

Detta är alltså förklaringen till att brottsobjekt, som Strömberg betecknar som ”medel för normöverträdelser”[71], inte skulle kunna vara hjälpmedel vid beteendedelikt[72]. Ett hjälpmedel måste åstadkomma något och vid rena beteendedelikt åstadkoms inget, i vart fall inte inom ramen för rekvisiten.

De övriga skäl Strömberg anför är av mindre tyngd. Önskan om en vacker systematik är ett svagt argument utanför själva avhandlingen. Det kan i vart fall inte användas för att i efterhand ge lagtextens begrepp andra betydelser än de språkligt normala.

Strömberg framhåller också att om hjälpmedel och brottsobjekt inte skiljs åt skulle dåvarande förverkanderegler träffa även föremål använda vid mindre förseelser mot specialstraffrätten.

> De förfaranden med vissa slags objekt, som bestraffas oberoende av inträdda resultat, äro ofta av så lindrig beskaffenhet, att konfiskation av objekten skulle vara ett oproportionerligt hårt ingrepp.[73]

[67] Strömberg s. 109 f. Den praxis Strömberg hänvisar till är tysk, jfr s. 116 f.
[68] Strömberg s. 110, noterna 3–4 samt s. 116 not 23. Författarna som ansett brottsobjekt samtidigt vara hjälpmedel är Baumann (insatser vid hasardspel), Köbner (förbjuden skrift), Binding (mutmedel), Olshausen (smuggelgods), Hafter (olovligt burna vapen) och framför allt Hurwitz (allmänt, se dock följande not) samt Kjerschow (smuggelgods).
[69] Invändningen i denna form hämtas (Strömberg s. 110, not 4.) från Hurwitz, Konfiskation i Anledning af begaaede Lovovertrædelser, 1930, s. 166: ”I en vis Forstand kan forøvrigt ogsaa de Ting, med Hensyn til hvilke Forbrydelsen udøves, siges at være Redskaber til Forbrydelsens Begaaelse, idet deres Eksistens har dannet en Forudsætning for denne.”
[70] Strömberg s. 110.
[71] Strömberg s. 110–112.
[72] Strömberg har inget svenskt ord för brottskategorin, utan använder (s. 108) det tyska *Tatdelikt* samt olika beskrivande formuleringar.
[73] Strömberg s. 111.

Argumentet är överspelat i och med att brottsbalkens förverkandebestämmelser gjorts tillämpliga utanför balken endast vid allvarligare brott.[74] Även i dåtidens system kan det dock svårligen ges någon självständig betydelse vilket exemplet med fartyget visar, och särskilt som principen innebär att straffbarhet och förverkande är möjligt vid innehav av jämförelsevis perifera hjälpmedel, men omöjligt avseende centrala brottsförutsättningar[75]. Strömberg påpekar faktiskt själv att ett likställande av brottsobjekt och hjälpmedel kan ”anses motivera[t] vid de få strafflagsbrott, där ett ’objekt’ finnes.”[76]

Strömberg är tydlig med att begreppen hjälpmedel och brottsobjekt i tidigare utländsk praxis och doktrin ofta tillåtits överlappa vilket i sig visar att en strikt åtskillnad inte är nödvändig.[77] Den författare Strömberg i denna del huvudsakligen hämtar sina begrepp från, Rudolf Tolkiemit, betraktar t.ex. hjälpmedel och brottsobjekt som oberoende begrepp som kan överlappa och stöder detta på tysk praxis.[78] I någon mån finner Strömberg stöd hos Stephan Hurwitz men det är svagt; Hurwitz anser att brottsobjekt kan vara hjälpmedel men menar en åtskillnad föreligga i dansk rätt vilket han dock bygger på en tolkning av utgången av ett rättsfall, i vilket domstolen inte angett sina skäl.[79] Strömberg noterar för övrigt att brottsobjekt i dansk rättspraxis efter Hurwitz ansetts kunna vara hjälpmedel.[80]

Liksom Strahl citerar även Strömberg SRK:s uttalande om innehav av falska pengar; även här handlar det om en fotnot, men om han uttrycker invändningar gör han det ytterst försynt. Noten är fogad till en passage där Strömberg behandlar då gällande bestämmelser om förverkande av hjälpmedel vid gärning[81] snarare än hjälpmedel vid brott. I noten påpekar Strömberg att

> [d]et synes ej vara uteslutet, att ett corpus delicti eller ett ’brottets objekt’ kan komma att falla inom objektsbeskrivningen. Det fordras nämligen icke, att föremålet skall ha varit hjälpmedel i förhållande till den brottsliga handlingen eller effekten, för vilken gärningsmannen dömes. Uttrycket ’hjälpmedel vid gärning’, är mera vidsträckt och ej lätt att precisera.[82]

Som exempel på denna svårighet nämner Strömberg samma exempel som vi sett senare återkomma hos Strahl, nämligen uniform som burits för att ge sken av att tillhöra krigsmakten, livsfarligt vapen som

[74] Ang. hjälpmedel BrB 36 kap. 2 § 4 st.
[75] Strahl ger exempel på principens olyckliga konsekvenser avseende förverkande av pornografi, uniformer och vapen som på vissa sätt hanterats brottsligt. (Strahl, 1955, s. 305.) Även Strömberg tar upp de två senare exemplen, om än utan att dra samma tydliga slutsatser som Strahl. (Strömberg s. 146, not 3.)
[76] Strömberg s. 118. Märk att Strömberg, här liksom annorstädes, endast talar om förverkande.
[77] Strömberg s. 110–112, 116–118 och 129.
[78] Tolkiemit, Die Einziehung nach § 40 des Reichsstrafgesetzbuches, 1898, s. 25 f.
[79] Hurwitz s. 103 och 165 f.
[80] Strömberg s. 117 f.
[81] Då (1949) gällande SL 2:17 första stycket.
[82] Strömberg, s. 146, not 3.

rests mot annan och anstötliga bilder som spritts ut[83]. Därefter tillfogar han

> Jfr SRK s. 251: 'Härutöver blir förberedelse i viss utsträckning straffbar jämlikt den i 3:2 föreslagna allmänna bestämmelsen. Sålunda blir den som anskaffar eller till riket inför falskt mynt eller falsk penningsedel straffbar jämlikt sistnämnda paragraf för att ha tagit befattning med hjälpmedel till penningförfalskning, närmare bestämt den i 12:6 andra stycket upptagna formen av detta brott, som består i utprångling av falskt mynt eller falsk sedel.'[84]

Citatet om sedlar skiljs från uppräkningen av tveksamma fall genom uttrycket ”Jfr” och det är inte alls självklart att Strömberg avsett att kritisera SRK:s ståndpunkt. Passagen kan lika väl — kanske t.o.m. rimligare — läsas som att lagstiftarens klart uttalade avsikter avseende falska sedlar kontrasteras mot de mer oklara exemplen uniformer, vapen och pornografi. Så har dock Strahl inte uppfattat saken. Oavsett vilken läsning man väljer måste man komma ihåg att Strömberg just här skriver för att avgränsa ett område som *inte* utesluter brottsobjekt såväl som hjälpmedel i mer strikt bemärkelse.

Sammanfattningsvis är det alltså Strömberg som först ställer upp en princip om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt, *men bara för brott utan effektrekvisit*. Tolkningen att detta skulle hindra att innehav av förfalskningar bedöms som förberedelse till brukande av falsk urkund får däremot tillskrivas Strahl.

8 En föråldrad princip?

Som vi sett ovan är det Strömberg som ställer upp principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt specifikt för beteendedelikt och motiverar den med att begreppet hjälpmedel förutsätter kausalitet. Redan hos Strahl tycks motiveringen tas för given, medan tillämpningsområdet beskrivs som ”när brottet består just i användandet”. Strahl avsåg troligen samma sak som Strömberg, men den korta lokusionen gör inte på samma sätt som Strömbergs utförligare beskrivning tydligt att det endast är fråga om rena beteendedelikt.

Efterföljande litteratur har följt Strahls exempel avseende beskrivningen av tillämpningsområdet, och motiveringen har med tiden fallit bort helt så att principen kommit att framstå som ett axiom, vars räckvidd bestäms utifrån det svårfångade begreppet brottsobjekt. Det som Strömberg utvecklade mångordigt har kondenserats, men därmed också förlorat i tydlighet.

Som vi sett ovan betecknas principen i Jareborgs *Straffrättens ansvarslära* som ett antagande men utan förklaring eller definition.[85] Leijonhufvud, *Straffansvar*, nämner principen, med narkotika som

[83] Strömberg hänvisar gällande pornografin till JO:s ämbetsberättelse 1938 s. 176 ff. Se dock ovan not 53.
[84] Strömberg, s. 146, not 3.
[85] Jareborg (1994) s. 94.

enda exempel, utan förklaring men med tillägget att ”vad som utgör själva brottsobjektet är inte alltid lätt att besvara”.[86] Asp, *Från tanke till gärning*, behandlar utan förklaring principen som gällande vid ”brott som karaktäriseras av befattning med något, t.ex. narkotikabrott, smugglingsbrott, häleri o.s.v.”[87] Asp refererar också RH 1996:148 utförligt[88], men utan analys.

Besynnerligast är ändå frågans behandling hos Asp, Ulväng och Jareborg i *Kriminalrättens grunder*. Som ovan anmärkts omtalas även här principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt utan att förklaras närmare. Detta trots att principen alltså grundas på språkliga överväganden specifika för beteendedelikt, och att författarna bestämt tar avstånd från distinktionen mellan beteende- och effektdelikt som de menar är skenbar.

> Att påstå att vissa brottsbeskrivningar förutsätter följder, som i tid och rum är skilda från själva handlingen, medan andra inte gör det, är att i blindo förvandla gradskillnad till artskillnad. Det finns ingen brottstyp som inte i ett konkret fall kan analyseras i mönstret handling — följd. Och även vid brottstyper där man normalt sett inte skulle tala om gärningen enligt ett sådant mönster kan det i det enskilda fallet vara naturligt att göra det.[89]

Det kan tyckas att författarna då också borde ta avstånd från principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt men de verkar inte ha uppmärksammat sambandet.

Det är slående att ingen författare förutom Hoflund upprepat, eller ens kommenterat, Strahls anmärkningsvärda tolkning att principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt skulle kunna tillämpas på förberedelse till brukande av falsk urkund. Strahl själv tycks inte heller ha upprepat den. Jareborg har snarast anfört motsatt uppfattning, vilket upprepats och utvecklats i senare versioner av motsvarande verk.[90]

9 Slutsatser

En hovrättspraxis håller på att växa fram som utesluter ansvar för förberedelse till brukande av falsk urkund såsom stridande mot en princip om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt, en princip som sedan länge omtalats i rättskällorna. Sex samstämmiga hovrättsfall måste sägas vara en framväxande praxis, särskilt som principen inte diskuterats i de fall som under samma tid avgjorts med motsatt utgång.

[86] Leijonhufvud, Straffansvar, 2016, s. 130. Leijonhufvud nämner inte RH 1996:148.
[87] Asp s. 133. Det är påfallande att häleri inte nämns som exempel av Strömberg; likväl torde exemplet vara korrekt eftersom ”ägnat att försvåra ett återställande” är en kvalifikation av rekvisitet ”tar befattning”.
[88] Asp s. 134.
[89] Asp et al., s. 75. Frånsett sista meningen finns citatet redan i Jareborg, 2001, s. 130.
[90] Jareborg (1986) s. 94, jfr Ulväng et al. (2014) s. 126.

Denna framväxande praxis måste starkt ifrågasättas. Även om principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt i litteraturen kommit att framstå som ett axiom vilar den på uppfattningen att ordet hjälpmedel uttrycker att något ska åstadkommas och inte är korrekt för beteendedelikt. Eftersom fara är något som åstadkoms är ett farerekvisit en form av effektrekvisit. De förarbetsuttalanden till vilka de friande hovrättsdomarna hänvisar ger inget egentligt stöd för tolkningen, och detsamma gäller litteraturen, förutom Strahls märkliga fotnot till en exkurs, vilken så som den motiverats framstår som en lapsus. Med Strömbergs synsätt måste en falsk handling vara ett hjälpmedel för brukandebrottet och inte ett brottsobjekt, och definieras begreppet brottsobjekt annorlunda finns det ingen anledning att göra en strikt åtskillnad och förfalskningen kan vara bådadera.

Till detta kommer att själva grunden för principen om åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt — skillnaden mellan beteendedelikt och effektdelikt — inte längre iakttas i modern svensk juridisk teori. Mönstras denna skillnad ut faller grunden för principen, något som inte tycks ha uppmärksammats. Principen är inte någon självklar nödvändighet, vilket Strömberg själv visat genom sin genomgång av tidigare doktrin. Begreppen hjälpmedel och brottsobjekt behöver inte kopplas till varandra och kan mycket väl överlappa. Faktum är att Hurwitz praktiska uppfattning att ett föremål som är en nödvändig förutsättning för ett brott också kan betraktas som ett hjälpmedel för detta ligger påtagligt nära Högsta domstolens uttalanden i NJA 1992 s. 524 och NJA 2002 s. 123 om att undvika konstlade och sakligt omotiverade tolkningar och istället se till följdriktighet och syfte.

Strömbergs grundläggande utgångspunkt för att strikt skilja mellan olika föremålskategorier är faktiskt ifrågasättbar. Även om en strikt klassificering utan överlappningar kan verka tilltalande ”från systematisk synpunkt”[91], är det tveksamt att på detta sätt prioritera teori före praktik, särskilt om det ger upphov till såväl gränsdragningsproblem som uppenbart olämpliga resultat[92]. Inget tyder på att lagstiftaren, när förberedelseansvaret gavs sin moderna form året innan Strömberg publicerade sin avhandling, uppfattat hjälpmedelsbegreppet som behäftat med detta slags inskränkningar. Principen har sedan den introducerades närmast haft karaktären av begreppsjuridisk stötesten som både lagstiftare och praxis försökt gå runt utan att snubbla. I den mån den alls haft några goda effekter — närmast avseende proportionalitet — har successiva reformer gjort den överspelad. Den har numera vare sig teoretisk eller praktisk legitimitet och borde kunna relegeras till rättshistorien.

[91] Strömberg s. 130.

[92] Som ovan anmärkts påpekar Strömberg själv att tidigare praxis inte alltid upprätthållit någon strikt åtskillnad mellan hjälpmedel och brottsobjekt, och att en sådan princip dessutom leder till mindre lämpliga resultat vad gäller de mer centrala straffbuden.

Innehav av falska handlingar är ett praktiskt problem och den osäkerhet som nu råder gör ett ställningstagande av Högsta domstolen angeläget. Ett förtydligande i praxis skulle förhoppningsvis också kunna ge svar på hur modern svensk rätt bör förhålla sig till det eventuella sambandet mellan begreppen hjälpmedel och brottsobjekt även i ett vidare perspektiv.